

تاریخ آموزش و پرورش رسمی شهرستان کاشان*

سید محمود سادات بیدگلی - دکتر لقمان دهقان نیری

مقدمه

ساختار رسمی آموزش و پرورش در شهرستان کاشان از سال ۱۲۹۵ش / ۱۳۳۵ق / ۱۹۱۶م با استقرار اداره‌ی معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه ایجاد شد. فعالیت‌های حوزه‌ی تعلیم و تربیت در قالب مدارس نوین در کاشان سابقه‌ای بیش از استقرار ساختار رسمی دارد و به‌سال آخر حکومت ناصرالدین شاه (۱۳۱۳ق / ۱۲۷۴ش / ۱۸۹۵م) باز می‌گردد. ایجاد مدارس نوین در کاشان به‌همت تعدادی از روشنفکران کاشانی و حمایت افراد صاحب‌مقام و نفوذ در شهر کاشان ممکن شد. با رسمی شدن آموزش و پرورش، امکانات مدارس نوین در اختیار سیستم رسمی و دولتی قرار گرفت. مقطع زمانی این پژوهش از تأسیس اداره‌ی معارف تا سال ۱۳۵۷ش / ۱۹۷۹م می‌باشد که به‌طور مجمل بدان پرداخته می‌شود.

نگاهی به مدارس نوین کاشان پیش از تأسیس اداره‌ی معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در کاشان

کاشان از اولین شهرهایی است که مدارس به‌سبک و سیاقی جدید در آن پایه‌گذاری شد و برای شناخت چگونگی شکل‌گیری نهادهای تعلیم و تربیت جدید چاره‌ای جز شناخت بستری که مدارس در آن به‌وجود آمدند، وجود ندارد.

بررسی بستر ایجاد مدارس نوین در کاشان

کاشان در دوره‌ی قاجاریه به‌طور اعم و در دوره‌ی ناصری به‌طور اخص به‌علت موقعیت جغرافیایی خاص و واقع شدن در نزدیکی تهران به‌سرعت از تحولات پایتخت متأثر می‌شد. به‌جز مورد پیش گفته، رفت و آمد تجار کاشی به‌تهران و تبعید افراد به‌کاشان باعث شده بود که کاشان همواره از یک طرف در معرض تحولات جدید قرار گیرد و از طرف دیگر وجود یک جامعه‌ی

مذهبی در داخل شهر امکان ایجاد تقابل بین مدرنیته و سنت را قابل پیش‌بینی می‌نمود. پس کاشان در دوره‌ی قاجار بین دو جریان قرار داشت: سنت قوی و نیرومند از یک طرف که در بحث تربیت نیروی انسانی آن مدارس قدیمه کاشان فعال بودند. از طرف دیگر تحولات دنیای جدید که سمبل بر جسته رویکرد اخیراً مدارس نوین می‌توان در نظر گرفت. از خانواده‌های فعال در رویکرد دوم در شهر کاشان می‌توان به خانواده‌های شیبانی، غفاری، صالح و نراقی اشاره کرد که از توان زیادی در ایجاد تحول اجتماعی برخوردار بودند زیرا صاحب تمکن مالی و نیز نفوذ در حکومت‌گران کاشان بودند. فعالیت‌های این گروه در ایجاد مدارس نوین نقش عمده‌ای داشت. از مدرسی که به‌کمک این گروه در کاشان به‌وجود آمد، می‌توان از مدرسه‌ی علمیه و مظفریه نام برد. مشوق دیگر ایجاد مدارس نوین در کاشان محصلین اعزامی از کاشان به‌فرنگ بودند که اکثراً در سنین میان سالی و بالاتر قرار داشتند. یکی از اقداماتی که در تلطیف فضا به‌نفع مدارس نوین عمل کرد، صحبت‌ها و نوشته‌های روحانی روشنفکر کاشانی ملا عبدالرسول مدنی بود که در نسخه‌ی خطی کلمات انجمن به‌دفاع همه‌جانبه از تحصیلات نوین و حمله به‌جزماندیشان می‌پردازد. وجود دو اقلیت فعال یهود و بهایی در کاشان در ایجاد مدارس نوین نقش قابل توجهی ایفا کرد. از علل دیگری که به‌گسترش مدارس نوین منجر شد، وضعیت اقتصادی کاشان بود زیرا ورود پارچه‌های خارجی باعث ورشکستگی صنایع پارچه‌بافی کاشان و تشکیل بورژوازی کمپرادور شده بود. بدین لحاظ همواره بر ثروت و تعداد بازرگانان وابسته افزوده و از سود و تعداد تجار سنتی کاسته می‌شد^(۱). تجار کمپرادور (وابسته) در طول یک سال حدود ۲۰/۰۰۰ لیره کالا وارد کاشان و قم کردند^(۲) و وضعیت اقتصادی آنان به‌سرعت در

* این مقاله در قالب یک طرح پژوهشی با هزینه سازمان آموزش و پرورش استان اصفهان به‌نگارش درآمده است.

حال ترقی بود. مازاد اقتصادی تجار کمپرادور در رقابت با تجار سنتی در جهت رونق مدارس نوین هزینه می‌شد. یکی از عواملی که به ایجاد و رونق مدارس نوین کمک فراوانی کرد، بروز مشروطیت است. با بروز مشروطیت و فعالیت آزادی خواهان و روشنفکران کاشانی هم‌چون شیخ یحیی کاشانی و سید حسن کاشانی در تهران و نیز فخر الواعظین خاوری در قالب روزنامه‌ی ثریا در کاشان، فضا برای گسترش مدارس نوین آماده شد. فخر الواعظین در روزنامه‌ی ثریا که در سال ۱۳۲۷ق / ۱۲۸۷ش / ۱۹۰۹م. منتشر می‌شد و ادامه‌ی روزنامه‌ی ثریای تهران و مصر بود، دائماً اخباری را از مدارس نوین به چاپ می‌رساند. از مدارس کاشان که به‌همت روشن‌فکران و مشروطه‌خواهان ایجاد شدند می‌توان از مدارس علمیه، مظفریه، آلیانس، فتوت، ادب، محمدیه، محمودیه، تربیت، ملیه اسلامی، ابتدائیه نمره ۱ و ۲، فنی، توفیقیه و چند کلاس اکابر نام برد.

مدارس نوین: مدرسه علمیه

این مدرسه به سال ۱۲۷۴ش / ۱۳۱۳ق / ۱۸۹۵م. به وسیله‌ی شیخ غلامرضا معارفی، آقا علی نراقی و شیخ یحیی کاشانی به وجود آمد. محل این مدرسه خانه‌ی پدری مرحوم حسن خان مبصر الممالک، پدر اللهیارخان صالح بود که رو به روی مسجد آقابرگ قرار داشت. مبصر الممالک این خانه را در اختیار معارفی مدیر مدرسه قرار داده بود. در مدرسه علمیه، گلستان سعدی، دیوان حافظ، جزء اول قرآن، حساب سیاق و زبان فرانسه تدریس می‌شد که مورد اخیر را شیخ غلامرضا معارفی شخصاً تدریس می‌کرد. مدرسه‌ی علمیه در سال ۱۲۹۷ش / ۱۳۳۷ق / ۱۹۱۸م. و در زمان ریاست عبدالحسین سپهر بر معارف کاشان جزء تشکیلات رسمی دولتی در آمده و به نام مدرسه‌ی ابتدائیه نمره ۱ تغییر نام داد. مدرسه ابتدائیه نمره ۱ در این سال ۴ کلاس و ۶ نفر معلم و ۴۰ نفر شاگرد داشت^(۳). مدرسه‌ی علمیه در سال ۱۳۰۶ش / ۱۹۲۷م. به دبستان پهلوی تغییر نام داد.

مدرسه مظفریه (مظفری)

این مدرسه علی‌رغم مشکلات موجود در جهت جلوگیری از

افتتاح آن، احتمالاً بعد از مشروطیت کار خود را آغاز نمود اوژن اوین وزیر مختار فرانسه که در سال ۱۳۲۴ق / ۱۲۸۵ش / ۱۹۰۶م. به ایران سفر کرده است، در سفرنامه‌ی خود ضمن اشاره به زندگی حاجی میرزا فخرالدین نراقی آورده است: «...با مدرسه مظفری هم کاری ندارد. این مدرسه در سال گذشته تأسیس شد و هزینه آن از محل شهریه داوطلبانه علاقمندان - که ماهی چهل و پنج تومان بود - تأمین گردیده است^(۴). مدیر مدرسه‌ی مظفریه محمدخان پرورش فرزند سیدمحمد حسن بن حاج میرزا ابوالقاسم حسینی از رجال آزادیخواه کاشان بود. پرورش با همیاری خانواده‌های پرنفوذ و اصیل کاشان هم‌چون غفاری و شیبانی به اداره‌ی مدرسه می‌پرداخت. یکی از افراد خانواده غفاری خانه‌ی خود را در محله پشت عمارت واقع در سرپله در خیابان محتشم کنونی نزدیک زیارت میرنشانه در اختیار پرورش قرار داده بود^(۵). البته لازم به ذکر است که هدف اصلی پرورش از ایجاد این مدرسه در کاشان تبلیغ مرام حزب دمکرات و تبلیغ مشروطه‌خواهی بود. از شاگردان این مدرسه می‌توان از اللهیار صالح نام برد.

مدرسه ملیه اسلامی

این مدرسه در سال ۱۳۲۵ق / ۱۲۸۵ش / ۱۹۰۷م. به وسیله‌ی حاجی سید صدرالدین و حاجی مبصر السلطنه تأسیس شد. محل این مدرسه در میدان کهنه کاشان قرار داشت و در سال ۱۲۹۷ش / ۱۳۳۷ق / ۱۹۱۸م. دارای ۳۰ شاگرد مجانی و ۱۳۹ شاگرد غیرمجانمی و دارای ۶ کلاس درس بود. با ایجاد مدارس دولتی از رونق این مدرسه کاسته شد.

مدرسه فتوت (توفیقیه)

این مدرسه در سال ۱۳۲۷ق / ۱۲۸۷ش / ۱۹۰۹م در کاشان به وسیله آقا سید عبدالله کاشانی تأسیس شد. تعداد شاگردان این مدرسه در سال ۱۳۳۷ق / ۱۲۹۷ش / ۱۹۱۸م. بالغ بر هفتاد نفر بود^(۶). این مدرسه در محله‌ی ترک‌آباد قرار داشت.

مدرسه سرداریه

مدرسه سرداریه در سال ۱۲۹۰ش / ۱۳۳۰ق / ۱۹۱۱م.

به وسیله ماشاءالله خان کاشی پسر نایب حسین در باغ سردار به وجود آمد. مدرسه‌ی سرداریه شبانه‌روزی بود و غیر از اطفال مسلمان، فرزندان کلیمی‌های کاشان هم در آن به تحصیل می‌پرداختند. مدرسه زیر نظر هیأت سرپرستان شامل این افراد اداره می‌شد: سید ابراهیم فلاح، معزز الدوله صالح، شاهزاده پهلوان ایاه‌ای و محمد سیف لشگر.

مدرسه‌ی وحدت بشر

مدرسه‌ی وحدت بشر در سال ۱۳۲۷ق / ۱۲۸۷ش / ۱۹۰۹م به وسیله‌ی خواجه ربیع به وجود آمد^(۷). مدرسه‌ی وحدت بشر به وسیله‌ی بهائیان کاشان ایجاد و اداره می‌شد. فعالیت برای جذب افراد غیر بهایی از طریق معاشرت و حشر و نشر به خصوص در مدارس را می‌توان از برنامه‌های بهائیان برای تبلیغ مسلک خود دانست. مدرسه‌ی وحدت بشر در محله‌ی دربند، کوچه رنگرزاها (سرپله) کاشان قرار داشت. این مدرسه در سال ۱۳۲۸ق / ۱۲۸۸ش / ۱۹۱۰م از سوی دولت به رسمیت شناخته شد. مدیر مدرسه در سال ۱۲۹۷ش / ۱۳۳۷ق / ۱۹۱۸م شیخ محمد اردستانی اصفهانی مشهور به ناطق یا ناطقی و ناظم آن میرزا هاشم خان بود. تعداد ۲۱ نفر دانش‌آموز مجانی و ۶۴ دانش‌آموز غیرمجانمی در ۶ کلاس در مدرسه درس می‌خواندند. مدرسه‌ی وحدت بشر به وسیله‌ی یک هیأت ۹ نفره اداره می‌شد. با وجودی که در سال ۱۳۰۰ش / ۱۹۲۱م دستور وزارت معارف مبنی بر تعطیلی مدرسه رسیده بود، اما به دلیل آن که حکومت نمی‌خواست در مقابل روحانیت، سستی به خرج دهد، خواستار این امر شد که مدرسه در امور مذهبی مداخله ننماید. اما غلبان احساسات مردم باعث تعطیلی موقت مدرسه شد. مدرسه‌ی وحدت بشر بعد از ۲۶ سال فعالیت پر فراز و نشیب در سال ۱۳۱۳ش / ۱۹۳۴م به دستور رضا شاه تعطیل شد. دانش‌آموزان بعد از تعطیلی مدرسه، به مدرسه‌ی آلیانس برای ادامه تحصیل رفتند.

مدرسه‌ی بنات وحدت بشر

این مدرسه کمی بعد از تأسیس مدرسه‌ی وحدت بشر و حدود سال‌های ۸-۱۳۲۷ق / ۸-۱۲۸۷ش / ۱۰-۱۹۰۹م در کاشان

به وجود آمد. محل این مدرسه که جزء مدارس بهائیان بود، در اول کوچه رنگرزاها (منزل فعلی شیخ حسین فتاحی) جنب خانه مصطفی‌خان ضرابی قرار داشت و بر سر در آن عبارت (مدرسه مبارکه بنات وحدت بشر) به چشم می‌خورد. مدرسه را خانمی به نام اشراقیه اهل روسیه مدیریت می‌کرد. عده‌ی زیادی از دختران و فرزندان بازاری‌ها و ثروتمندان کاشان که به تحصیل دختران‌شان اهمیت می‌دادند، در این مدرسه درس می‌خواندند.

مدرسه‌ی آلیانس اسرائیلیت اونیورسال

ملاقیوتیل بن اسحق در سال ۱۲۸۶ش / ۱۳۲۶ق / ۱۹۰۸م. به کمک میرزا داوود جاوید از یهودیان کاشان، مدرسه‌ی آلیانس را افتتاح نمود. مدرسه‌ی آلیانس در محله‌ی پای‌قپان کاشان قرار داشت و بر سر در آن تصویر و نوشته‌های کاشی‌کاری شده اثر استاد علی‌اکبر کاشی‌ساز وجود دارد که در بالای آن دو فرشته در دو طرف تاجی را در وسط نگه داشته‌اند و در زیر تاج لوحه‌ای به زبان عبری در معرفی‌بانی مدرسه نوشته شده است. مدرسه آلیانس در سال ۱۳۲۰ش / ۱۹۴۲م. به مدرسه‌ی ملی اتحاد تغییر نام داد. در سال تحصیلی ۲۰-۱۳۱۹ مدرسه‌ی اتحاد کاشان دارای ۶ کلاس و ۱۲۴ دانش‌آموز دختر و ۱۷۷ دانش‌آموز پسر و ۸ نفر کادر آموزشی بود. از معلمان مدرسه در این سال می‌توان به تقی حائری، طاهره توحیدی، طیبه اکرمی، قدسیه اکرمی، اسحاق نیک فهم و... اشاره کرد. با وجودی که مدرسه آلیانس به اتحاد تغییر نام داده بود و بسیاری از شاگردان آن را هم مسلمانان تشکیل می‌دادند، اما همواره از آلیانس اسرائیلیت اونیورسال مرکزی به این مدرسه کمک می‌شد. این مدرسه سرانجام در سال ۱۳۵۷ش / ۱۹۷۹م. و پس از این‌که حائری پس از ۵۳ سال خدمت بازنشسته شد، در اختیار آموزش و پرورش قرار گرفت.

مدرسه‌ی دخترانه آلیانس

سابقه‌ی این مدرسه به سال ۱۲۸۶ش / ۱۳۲۶ق / ۱۹۰۸م. و تأسیس مدرسه‌ی آلیانس پسرانه باز می‌گردد. حائری در سال ۱۳۲۶ش / ۱۹۴۷م. دو مدرسه را از هم تفکیک کرد و این مدرسه را به وجود آورد. اکثر دانش‌آموزان این مدرسه از خانواده‌های

یهودیان مانند جاوید، حلبی، شوخط، صراف و... و یا از خانواده‌های مسلمان سطح بالا بودند. تمام قوانین و مقررات مدرسه‌ی آلیانس پسرانه در مورد این مدرسه هم مراعات می‌شد. مدرسه‌ی آلیانس دخترانه در سال تحصیلی ۱۳۰۷-۱۳۰۶ دارای ۵۵ دانش‌آموز بود.

تحولات آموزش و پرورش شهرستان کاشان

از ابتدای تأسیس اداره‌ی معارف تا برکناری رضاشاه (۱۳۲۰-۱۲۹۵ش) با تصویب قانون تعلیم و تربیت در سال ۱۳۲۸ق/ ۱۲۸۸ش/ ۱۹۱۰م توسط وزارت معارف، مدارس ملی و دولتی از یکدیگر منفک شد. این قانون آموزش کودکان را جزء وظایف مدارس دولتی به‌شمار آورده است^(۸). در اوایل دوره‌ی حکومت و به‌دنبال کمبود معلم برای مدارس، از فارغ‌التحصیلان سال ششم ابتدایی برای تدریس استخدام می‌کردند. لذا داشتن گواهی‌نامه ششم از اهمیت برخوردار شد. بدین لحاظ شاگردان مدارس ملی سعی می‌کردند دروس خود را در این مدارس بگذرانند. اما برای امتحان به مدارس دولتی مراجعه کنند تا بتوانند گواهی‌نامه مذکور را که حکم اشتغال و استخدام را داشت، دریافت دارند. لذا این نکته نیز باعث هماهنگی بیشتر برنامه‌ی آموزشی و مدیریت آموزشی مدارس ملی با دولتی شد. سن دانش‌آموزان بر طبق نظام‌نامه‌ی مدارس ابتدایی و متوسطه برای ورود به کلاس اول ابتدایی از ۷ تا ۸ سال، کلاس دوم ۸ تا ۹ سال، کلاس سوم ۹ تا ۱۰ سال، کلاس چهارم ۱۰ تا ۱۱ سال، کلاس پنجم از ۱۱ تا ۱۲ سال، کلاس ششم از ۱۲ تا ۱۳ سال تعیین گردید و مقرر شد دانش‌آموزان کلاس ۷ تا ۱۲ نایستی سن‌شان از ۲۰ سال بیشتر باشد^(۹).

مدارس دولتی کاشان دو سره بودند یعنی این‌که دانش‌آموزان هم صبح و هم عصر بایستی به مدرسه می‌رفتند. با تأسیس اداره‌ی معارف کاشان از دیگر کارهایی که مدارس ملزم به انجام آن شدند، صدور ورقه‌ی قبولی (کارنامه) محصلین بود که در آن لیست دروس و نمرات دانش‌آموزان ذکر شده بود. دروس و کتاب‌های درسی مدارس کاشان بر اساس نوع مدرسه (ملی - دولتی) و در مدارس ملی (مدارس مسلمانان و مدارس اقلیت‌ها) و نیز بر حسب نظر مدیریت مدرسه متفاوت بود، به‌طوری که بین متون درسی در

مدارس دولتی و ملی قبل از ایجاد سیستم یک‌نواخت دروس و کتب درسی تفاوت وجود داشت و حتی در بین مدارس ملی هم تفاوت‌هایی دیده می‌شد.

در سال تحصیلی ۱۳۰۸-۱۳۰۷ در زمان ریاست برقی بر معارف کاشان، کلاس اول دبیرستان در محل مدرسه‌ی علمیه‌ی احمدیه (دبستان پهلوی بعدی و آیت‌الله سعیدی فعلی) در محله‌ی سلطان امیر احمد که تحت مدیریت پرورش بود تأسیس گردید. در سال ۱۳۱۴ش/ ۱۹۳۵م. با کوشش فرجاد آزاد (رئیس معارف کاشان) کلاس اول متوسطه در دبستان علمیه‌ی احمدیه مجدداً برقرار گردید و محمد سلیمی مدیریت آن را بر عهده گرفت و تا سال ۱۳۱۶ش/ ۱۹۳۸م. کلاس دوم و سوم نیز دایر شد. در همین سال علی اصغر جهان‌شاه با حکم جدا نمودن دبیرستان از دبستان به کاشان آمد و دبیرستان پهلوی را در همین سال در کوچه‌ی شیخ‌الاسلام در خیابان صبا در محل دبستان دخترانه تقوی تأسیس کرد. در سال تحصیل ۱۳۱۸-۱۳۱۷ کلاس چهارم و در سال تحصیلی ۱۳۲۰-۱۳۱۹ کلاس پنجم نیز افتتاح شد.

تحولات پرورشی

در اواسط حکومت رضاشاه به‌دنبال موج تجددخواهی که در جامعه رواج یافته بود، به‌بحث پرورش دانش‌آموزان توجه شد که اوج آن را در سال ۱۳۱۲ش/ ۱۹۳۳م. در ایجاد اداره‌ی تربیت بدنی و پیش‌آهنگی به ریاست محمد رضا ولی‌عهد به چشم می‌خورد. یکی از سازمان‌هایی که در زمینه‌ی پرورشی فعالیت می‌کرد، سازمان پرورش افکار بود که در سال ۱۳۱۷ش/ ۱۹۴۰م. به وجود آمد. سازمان پرورش افکار در اردیبهشت ۱۳۱۹ش/ آوریل - مه ۱۹۴۰م. در حوزه‌ی فرهنگی کاشان ۷۷ جلسه پرورش افکار تشکیل داد که در آن ۷۷۷۱ نفر به‌عنوان شنونده حضور پیدا کردند^(۱۰).

تحولات ساختاری

در سال ۱۲۹۵ش/ ۱۳۳۵ق/ ۱۹۱۶م. سازمان اداری فرهنگ یا آموزش و پرورش رسمی کاشان با نام اداره‌ی معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه شهرستان کاشان رسماً دایر شد و به‌صورت مستقیم بر جریان آموزش و پرورش شهرستان نظارت نمود.

بعد از ایجاد تشکیلات رسمی معارف در کاشان هر سال بودجه‌ای برای اداره‌ی معارف فرستاده می‌شد که در حد پرداخت حقوق کارکنان و شاید کمتر بود. لذا اداره معارف به‌وسیله‌ی مدارس و از طریق اخذ شهریه از دانش‌آموزان هزینه‌های خود را پوشش می‌داد. اولین شخصی که بعد از تأسیس اداره‌ی معارف کاشان، به ریاست این اداره منصوب شد، آقای حسن رضایی قمی بود. بعد از وی و تا سال ۱۳۵۷ش / ۱۹۷۹م. جمعاً ۳۵ نفر به ریاست آموزش و پرورش کاشان رسیدند که به‌طور متوسط هر کدام ۲۱ ماه ریاست داشتند.

با ازدیاد مدارس و نیاز به استخدام معلمان جدید در دوره‌ی رضاشاه شرایط دعوت به‌کار معلمان آسان‌تر شد. معلمان اکثراً به‌صورت قراردادی برای اداره‌ی معارف کار می‌کردند و دارای تحصیلات عالی نیز نبودند، زیرا شرط اشتغال در معارف داشتن تصدیق ششم بود.

در اوایل تأسیس اداره‌ی معارف و بر طبق گزارشی که ملک‌المورخین سپهر رئیس معارف کاشان به‌سال ۱۲۹۷ش / ۱۳۳۷ق / ۱۹۱۸م. به‌وزارت معارف ارائه داد تعداد مدارس کاشان شامل ۵ مدرسه ملی عموماً چهار کلاسه و ۲ باب مدرسه‌ی دولتی چهار کلاسه و ۲ باب مدرسه‌ی خارجی ۴ کلاسه بود. در سال تحصیلی ۱۳۲۰-۱۳۱۹ش. تعداد کل مدارس کاشان به ۳۹ باب رسید که از این میان ۳۷ باب مدرسه دولتی و ۲ باب ملی بودند. ۲۷ باب از این مجموع در روستاها و ۱۲ باب آن در شهر احداث شده بود.

چالش‌های آموزش و پرورش کاشان در دوره‌ی رضاشاه

از مشکلات اداره‌ی معارف کاشان در این دوره، سیستم غیرمتمرکزی بود که در بودجه‌بندی ادارات شهرستان‌ها وجود داشت و بودجه ادارات هر شهرستان برای تصویب نهایی بایستی به‌امضای رئیس اداره‌ی مالیه‌ی آن شهرستان می‌رسید. پرداخت این بودجه هم از طریق اداره‌ی مالیه‌ی شهرستان متبوع بود و هر گونه مشکلاتی بین ادارات معارف و مالیه‌ی کاشان به‌وجود می‌آمد، بر روی تأمین بودجه معارف اثر می‌گذاشت.

یکی دیگر از مشکلات، دیر جا افتادگی مدارس نوین در کاشان، ایستادگی روحانیون به‌عنوان رهبران سنتی - مذهبی کاشان در مقابل سیستم جدید تعلیم و تربیت بود.

تحولات آموزش و پرورش شهرستان کاشان

از ۱۳۲۰ش / ۱۹۴۱م تا ۱۳۵۷ش / ۱۹۷۹م

تحولات آموزشی

تعداد دانش‌آموزان پیش دبستانی در ابتدای این مقطع بسیار اندک بود که در کلاس‌هایی به‌نام تهیه و در مدارس ابتدایی به‌تحصیل مشغول بودند. طبق گزارشات موجود، تعداد دانش‌آموزان پیش دبستانی کاشان در سال ۱۳۵۶ش. شامل ۳۸۲ نفر بود که در ۴ کودکستان دولتی و غیر دولتی زیر نظر مربیان تربیت می‌شدند. تعداد دانش‌آموزان دبستانی در سال تحصیلی ۱۳۲۰-۱۳۱۹ شامل ۲۱۴۸ نفر بود که در ۲۳ مدرسه روستایی و ۱۰ مدرسه در شهر کاشان به‌تحصیل می‌پرداختند. این میزان در سال ۱۳۵۷ش / ۱۹۷۹م. با دانش‌آموزان سپاهی دانش به‌رقم ۲۵۴۵۲ نفر رسید که این رقم علی‌رغم جدایی منطقه آران و بیدگل در سال ۱۳۵۴ش / ۱۹۷۶م. و کاهش سال‌های دبستان از ۶ سال به ۵ سال در اثر نظام جدید آموزش و پرورش بود.

با ایجاد نظام جدید آموزش و پرورش یک دوره‌ی تحصیلی جدید به‌نام دوره‌ی راهنمایی تحصیلی به ۲ دوره‌ی قبلی اضافه شد و از تعداد سال‌های دوره‌ی ابتدایی یک سال و دبیرستان دو سال کاسته شد.

تعداد دانش‌آموزان دوره‌ی راهنمایی کاشان در سال ۱۳۵۰ش / ۱۹۷۲م. شامل ۱۳۳۳ نفر بود که این میزان در سال ۱۳۵۷ش / ۱۹۷۹م. به ۶۷۸۶ نفر رسید. تعداد مدارس راهنمایی از ۱۳ باب در سال ۱۳۵۰ش / ۱۹۷۲م به ۳۳ باب در سال ۱۳۵۷ش / ۱۹۷۹م. بالغ گشت.

تعداد دانش‌آموزان دبیرستانی شهرستان کاشان در سال ۱۳۵۷ش / ۱۹۷۹م. شامل ۲۹۳۰ نفر (۱۸۲۸ پسر و ۱۱۰۲ دختر) بود. اولین هنرستان کاشان در سال ۱۳۳۹ش / ۱۹۶۰م. به‌وسیله محمد نراقی در کاشان احداث شد که در سال بعد ۴۲ هنرجو پذیرفت. تعداد هنرجویان کاشان در سال ۱۳۵۶ش / ۱۹۷۸م. بالغ

بر ۱۹۹۵ نفر (۱۵۱۷ پسر و ۴۷۸ دختر) بود.

دانشسرای مقدماتی کاشان در آبان ۱۳۳۳ش / اکتبر - نوامبر ۱۹۵۴م. در منزل امیر هوشنگ صفازاده به وجود آمد. این مرکز با فراز و نشیب‌های مختلف و چند بار تغییر مکان دادن به حیات خود ادامه داد و در سال ۱۳۵۶ش / ۱۹۷۸م. تعداد ۲۲۲ نفر در آن به تحصیل جهت شغل آموزگاری می‌پرداختند.

در زمینه‌ی دروس و کتاب‌های درسی عمده‌ترین تحول در دوره‌ی مورد بحث اجرای نظام جدید آموزش و پرورش بود که به ایجاد دوره‌ی راهنمایی تحصیلی منجر شد زیرا افزایش دوره‌های تحصیلی باعث دگرگونی در کتاب‌های درسی هر سه دوره شد.

تعداد کل دانش‌آموزان شهرستان کاشان در سال تحصیلی ۱۳۲۰-۱۳۱۹ شامل ۳۲۹۹ نفر بود که از این میزان ۵۰۵ نفر آن دختر و ۲۷۴۹ نفر پسر بودند که در ۹ آموزشگاه به تحصیل اشتغال داشتند. در شهر کاشان در این سال ۱۹۴۶ نفر دانش‌آموز (۱۰۵۳

پسر و ۴۴۳ دختر) وجود داشتند که با توجه به میزان جمعیت شهر در این دوره ۴/۳ درصد جمعیت را دانش‌آموزان تشکیل می‌دادند.

میزان جمعیت دانش‌آموزان دختر از کل جمعیت زنان شهر که بالغ بر ۲۲۹۹۳ نفر بود ۱/۹ درصد را شامل می‌شد و ۶/۸ درصد از مردان شهرستان کاشان را دانش‌آموزان تشکیل می‌دادند که از ۲۲۰۰۱ نفر ۱۵۰۳ نفر را شامل می‌شدند^(۱۱). تعداد دانش‌آموزان

شهرستان کاشان در سال ۱۳۴۰ش / ۱۹۶۱م. ۱۱۸۱۴ نفر بود که سهم دختران ۲۲۰۵ نفر (۱۸/۷٪) و سهم پسران ۹۶۰۹ نفر (۸۱/۳۰٪) بود. تعداد دانش‌آموزان در طول ۱۰ سال یعنی تا سال ۱۳۵۰ش / ۱۹۷۹م. به ۲۶۸۰۰ نفر افزایش یافت یعنی تقریباً ۲/۳ برابر شد.

تعداد دانش‌آموزان دختر به رقم ۷۴۰۰ نفر افزایش یافت و تقریباً ۳/۳ برابر رشد داشت. تعداد دانش‌آموزان دختر به نحو قابل ملاحظه‌ای افزایش یافت و به حدود ۱۳۳۰۰ نفر رسید یعنی ۳۷/۸٪ از دانش‌آموزان شهرستان کاشان را دختران تشکیل می‌دادند. میزان جمعیت دانش‌آموزان منطقه آران و بیدگل از

هنگام انفکاک از شهرستان کاشان از ۶۶۸۹ نفر در سال ۱۳۵۴ش / ۱۹۷۶م به ۸۵۳۱ نفر در سال ۱۳۵۷ش / ۱۹۷۹م رسید. در پایان دوره‌ی مورد بحث، میزان جمعیت دانش‌آموزان دختر در آران و بیدگل ۳۰۹۰ نفر حدود ۳۶ درصد کل دانش‌آموزان آران و بیدگل

بود که روند رشد مطلوبی را از سال ۱۳۵۴ش / ۱۹۷۶م به بعد نشان می‌دهد.

تحولات پرورشی

از سازمان‌های فعال در امور پرورشی و فوق برنامه در دوره‌ی مورد نظر، سازمان جوانان شیر و خورشید سرخ ایران می‌باشد که شعبه‌ی آن در کاشان در سال ۱۳۲۹ش / ۱۹۵۰م گشایش یافت و در عرض کمتر از ۴ ماه تعداد اعضای آن به ۵۰۰ نفر رسید که در زمینه‌های گوناگون فعالیت می‌کردند.

از دیگر فعالیت‌های انجام یافته در زمینه‌ی پرورشی در این دوره در کاشان می‌توان از ایجاد خانه‌ی پرورش، فعالیت‌های انجمن خانه و مدرسه و تغذیه رایگان دانش‌آموزان یادکرد.

تحولات ساختاری

اداره‌ی فرهنگ شهرستان کاشان در این دوره شامل یک اداره‌ی مرکزی واقع در شهر کاشان و ۵ نمایندگی در قمصر، نطنز، آران، میمه و جوشقان بود که پس از چندی به ۲ نمایندگی کاهش یافت. از سال ۱۳۲۷ش / ۱۹۴۸م. امور اوقاف کاشان از اداره‌ی فرهنگ منتزع گردید.

در سال ۱۳۴۶ش / ۱۹۶۷م. با تشکیل وزارت آموزش و پرورش عنوان فرهنگ از بین رفت و نام اداره‌ی فرهنگ کاشان به صورت اداره‌ی آموزش و پرورش شهرستان کاشان در آمد. از نظر سازمانی اداره‌ی فرهنگ شهرستان کاشان تا سال ۱۳۴۰ش / ۱۹۶۱م. زیر نظر اداره‌ی کل فرهنگ استان دوم (مازندران) بود. در این سال اداره‌ی فرهنگ شهرستان کاشان از استان مازندران جدا شد و زیر نظر استان تهران قرار گرفت. اداره آموزش و پرورش شهرستان کاشان در پایان دوره‌ی مورد بحث در سال ۱۳۵۷ش / ۱۹۷۹م. تحت نظر اداره‌ی کل آموزش و پرورش استان اصفهان در آمد.

یکی از طرح‌هایی که در زمینه‌ی استقلال مالی و اداری دادن به ادارت آموزش و پرورش به موقع اجرا گذاشته شد، طرح تشکیل شوراهای آموزش و پرورش منطقه‌ای بود. این طرح در سال ۱۳۴۹ش / ۱۹۷۱م. اجرا شد و شهرستان کاشان هم یکی از ۵۱ شهرستانی بود که طرح در آن اجرا شد^(۱۲). اعضای شورای

منطقه‌ای آموزش و پرورش کاشان انتخابی بودند. شورا در زمینه‌های آموزشی، مالی و پرورشی اقدامات ارزنده‌ای را به وجود آورد.

دولت برای تأمین ساختمان مدارس، شهرداری‌ها را موظف کرده بود که علاوه بر ۵٪ درآمد شهرداری که بایستی به امور فرهنگی اختصاص یابد، بایستی عوارضی جهت ساختمان‌های مدارس اخذ و به حساب فرهنگ واریز کند (۱۳). چندین مدرسه در کاشان از محل عوارض ۵٪ سهم فرهنگ ساخته شد که از آن جمله می‌توان به دبستان محمدرضا شاه پهلوی اشاره کرد. به غیر از اخذ عوارض ۵٪ آن چه که تحویلی در ساخت و ساز مدارس در کاشان ایجاد نمود، فعالیت‌های خیرین مدرسه‌ساز هم چون بنیاد لاجوردی به ریاست سیدمحمد لاجوردی، حاج علی‌نقی کاشانچی، محمد نراقی و... بود. از محل هزینه‌ی جشن‌های ۲۵۰۰ ساله شاهنشاهی ۱۲ مدرسه در کاشان ساخته شد که کمک فراوانی در تأمین ساختمان مدارس به خصوص مدارس راهنمایی کرد.

در سال تحصیلی ۱۳۲۰-۱۳۱۹ تعداد ۱۷۰ نفر آموزگار و دبیر زن و مرد کادر آموزشی فرهنگ کاشان را تشکیل می‌دادند که از این تعداد ۲۶ نفر زن و ۱۴۴ نفر مرد بودند و کار تعلیم و تربیت را در ۳۹ آموزشگاه شهر و روستاهای کاشان به عهده داشتند. تعداد دانش‌آموزان شهرستان کاشان در این سال ۳۱۱۴ نفر بود که به ازای هر ۱۸/۳ دانش‌آموز یک معلم به کار مشغول بود. در سال تحصیلی ۱۳۵۸-۱۳۵۷ نسبت دانش‌آموز به معلم در دوره‌های ابتدایی و راهنمایی به ترتیب ۲۱/۲، ۱۸/۶ و ۳۴/۵ را نشان می‌دهد که در دوره‌ی ابتدایی روند مطلوبی را نشان می‌دهد اما در دوره‌ی متوسطه این نسبت هر سال رو به افزایش دارد.

تحولات سیاسی اجتماعی

با باز شدن فضا بعد از شهریور ۱۳۲۰ش / اوت - سپتامبر ۱۹۴۱م. و به خصوص از اوایل دهه‌ی ۱۳۲۰ش / دهه‌ی ۱۹۶۰م. به بعد فعالیت‌های صنفی معلمان رو به گسترش گذاشت. در کاشان در اوایل این دهه اتحادیه‌ی معلمان کاشان و در سال ۱۳۳۱ش / ۱۹۵۲م. جامعه دبیران لیسانسه کاشان تشکیل شد که به مسائل

صنفی معلمان رسیدگی می‌کرد. اتحادیه‌ی معلمان برای بیان دیدگاه‌های خود روزنامه صبح سعادت را منتشر می‌کرد. خرید اوراق قرضه‌ی ملی در کمک به دولت دکتر مصدق از فعالیت‌های سیاسی فرهنگیان و دانش‌آموزان کاشان بود، به طوری که میزان خرید اوراق قرضه در سال ۱۳۳۲ش / ۱۹۵۲م. به رقم ۱۴۰۸۰۰ ریال می‌رسد (۱۴).

فرهنگیان کاشان در حوادث منجر به انقلاب اسلامی نیز بسیار فعال عمل کردند و دبیرستان پهلوی کاشان مرکز حوادث سیاسی و پخش اعلامیه‌های امام خمینی (ره) بود.

نتیجه

۱ - فعالیت محصلان اعزامی به فرنگ و روشنفکران و روزنامه‌نگاران در کاشان در فراهم نمودن بستر ایجاد مدارس نوین نقش تأثیرگذاری داشته است.

۲ - احداث مدارس نوین در کاشان واکنش گروه‌های بهره‌مند از سیستم تعلیم و تربیت سنتی را برمی‌انگیخت و به صورت یکی از چالش‌های آموزش و پرورش نوین عمل می‌کرد.

۳ - تشکیل بورژوازی وابسته در کاشان و ایجاد طبقه‌ی تجار کمپرادور باعث تقویت آموزش و پرورش نوین گردید زیرا مازاد سود اقتصادی این طبقه در رقابت با تجار سنتی در تقویت مدارس نوین هزینه می‌شد.

۴ - مشروطیت و ایجاد مدارس نوین در کاشان روی یکدیگر تأثیر متقابل داشتند از یک طرف عملکرد دانش‌آموزان و معلمان مدارس علمیه و مظفریه به نفع مشروطیت عمل می‌کرد و از طرف دیگر مشروطیت فضا را برای فعالیت مدارس نوین فراهم می‌نمود.

۵ - عملکرد نایبان علی‌رغم ضربه‌ی کلی به اقتصاد کاشان، در زمینه‌ی احداث مدارس نوین مثبت ارزیابی می‌شود.

۶ - با ایجاد مدرسه مظفریه ریشه‌ی تحزب در کل تاریخ معاصر کاشان ریخته شد.

۷ - مخالفت سیستم بسته‌ی مذهبی حاکم بر جامعه‌ی کاشان، چالش عمده‌ی تحصیل دختران محسوب می‌شد.

۸ - تأسیس اداره‌ی معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در کاشان بر آیند احساس نیاز به مرکزی جهت رتق و فتق امورات

مدارس ملی بود.

۹ - کشاکش‌ها و رقابت‌های محلی و روستایی در افزایش تعداد مدارس در کل این دوره مؤثر بود، زیرا دارا بودن مدرسه نوعی مزیت اجتماعی به حساب می‌آمد.

۱۰ - اقدامات دولت در زمینه‌ی ایجاد ساختارهای نوین شهری در کاشان به نفع مدارس نوین عمل کرد زیرا مدارس از درون محلات به حاشیه خیابان منتقل شد و از بند کنترل‌های پیچیده اجتماعی رها گردید.

۱۱ - به دست آوردن امتیازات شغلی ناشی از تحصیل در سیستم آموزش و پرورش دولتی، فضا را برای تعلیم و تربیت نسل‌های بعد آماده‌تر نمود.

۱۲ - تغییر اقتصاد سنتی و امانده‌ی کاشان به اقتصاد صنعتی وابسته باعث ایجاد در آمدی ثابت برای خانواده‌ها گردید و سطح فکر آنان را یک درجه بالاتر از تأمین آذوقه و مایحتاج زندگی ارتقا داد و این امر نکته مثبتی در تحصیل دانش‌آموزان محسوب می‌شود.

۱۳ - رشد تعداد مدارس و روستاهای کاشان در دوره‌ی بعد از سرنگونی رضاشاه بیشتر به فعالیت نمایندگان فرهنگ بر می‌گشت تا کوشش‌های اداری فرهنگ کاشان.

۱۴ - در اواخر دهه‌ی ۱۳۴۰ش / اواخر دهه‌ی ۱۹۶۱م و اوایل دهه ۱۳۵۰ش / اوایل دهه‌ی ۱۹۷۰م جهش بزرگی در ایجاد مدارس در روستاهای کاشان مشاهده می‌شود.

۱۵ - عملکرد سپاهیان دانش در دوره‌ی مورد پژوهش با توجه به هماهنگی آن با ساختار اقتصادی - اجتماعی روستاها مثبت ارزیابی می‌شود.

۱۶ - استفاده از تلویزیون آموزشی در شهرستان کاشان به دلیل آماده نبودن بسترهای فرهنگی و فنی مورد نیاز نتایج مثبتی را در پی نداشت.

۱۷ - تقسیمات کشوری در کاشان به صورت یکی از چالش‌های پیشرفت آموزش و پرورش در این منطقه عمل نمود.

۱۸ - تشکیل شورای آموزش و پرورش منطقه‌ای کاشان باعث همگانی شدن مشکلات بخشی آموزش و پرورش در سطح شهر و همیاری افراد صاحب مقام شهر در حل معضلات این نهاد تعلیم و

تربیتی گردید و این حرکت به طور کلی مثبت ارزیابی می‌شود.

۱۹ - وضعیت فضاهای آموزشی کلاسی در این دوره و نسبت دانش‌آموز به معلم در کلاس درس رویه یکسانی را ارائه نمی‌دهد اما این روند از سال ۱۳۵۰ش / ۱۹۷۲م تا ۱۳۵۷ش / ۱۹۷۹م رو به بهبودی دارد.

۲۰ - فعالیت‌های صنفی معلمان در کاشان فاقد استقلال بود و آن‌را می‌توان برگرفته از کوشش‌های کلی معلمان ایران در بهبودی وضعیت حقوقی و معیشتی خود داشت.

پی نوشت

۱ - سید محمود سادات بیدگلی، گروه‌های اجتماعی و مشروطیت در کاشان، فصلنامه فرهنگ اصفهان، شماره ۲۳، (بهار ۱۳۸۱)، ص ۵۵

۲ - چارلز عیسوی، تاریخ اقتصادی ایران، ترجمه یعقوب آژند، نشر گستره، تهران، ۱۳۶۹، ص ۱۸۲

۳ - وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه، سالنامه یونتیل ۱۲۹۷ (ش) مطبعه تهران، تهران، بی‌تا، ص ۱۰۷

۴ - اوژن اوین، ایران امروز (۱۹۰۷-۱۹۰۶) ترجمه علی اصغر سعیدی، زوار، تهران، ۱۳۶۲، ص ۲۷۸.

۵ - حسن عاطفی، مصاحبه، کاشان، ۱۳۸۰/۱/۵

۶ - وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه، همان

۷ - سید محمود سادات بیدگلی، تحولات سیاسی - اجتماعی کاشان از مرگ ناصرالدین شاه تا کودتای رضاخان (۱۳۳۸-۱۳۱۳ ه ق) (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۰

۸ - الول ساتن، رضاشاه کبیر یا ایران نو، ترجم عبدالعظیم صبوری، ج ۲، تابش، تهران، بی‌تا، ص ۳۴۴

۹ - وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه، نظامنامه مدارس ابتدایی و متوسطه، بی‌تا، بی‌جا، بی‌تا، ص ۱۴

۱۰ - محمود دلفانی، فرهنگ ستیزی در دوره رضاشاه (اسناد منتشر نشده سازمان پرورش افکار (۱۳۲۰-۱۳۱۷ ش) سازمان اسناد ملی ایران، تهران، ۱۳۷۵، ص ۳۰ و ۳۱.

۱۱ - آمار دانش‌آموزان از مجموعه اسناد سازمان اسناد ملی ایران به شماره ۲۹۷۰۰۶۱۶، آرشیو ۶۳۵ ت ۱ آپ ۱ و آمار جمعیت شهر از اسناد وزارت خارجه انگلیس با مشخصات ذیل استخراج شده است:

۱۲ - سازمان اسناد ملی ایران، شماره سند ۲۹۷/۳۹/۴۴/۲

۱۳ - سازمان اسناد ملی ایران، شماره سند ۲۹۷/۳۹/۱۲۷/۲

۱۴ - روزنامه نجات کاشان، شماره ۱۳۸ (۱۳۳۳/۱۲/۱) ص ۴ شماره ۱۳۷، ۱۳۳۱/۱۱/۲۱ ص ۲.